

Orada Olmadan Orada Olmak Ama Neden?

Halil NALÇAOĞLU*

Yurtdışında bulunduğum dönemde elektronik posta kutumda Türkiye kaynaklı bir e-posta bulmuştum. İsmi lâzım olmayan bir şirket bana yepyeni bir yeni dünyanın kapılarını açıyordu: Bir "cyber-şehir." Bu şehirde dilersem "cyber-alış-veriş merkezlerinde" dolaşacak, bir "cyber-kütüphaneye" dalıp dilediğim kitabı raftan çekip okumaya başlayacak, dilersem bir başka "cyber-" önekli mekânda" bir maç seyredip sonra bir "cyber-üniversiteye" devam edebilecektim. Bu "cyber-şehir"de istemem hâlinde Kur'an-ı Kerim'in bütün ayetlerini çeşitli yöntemlerle taramama olanak veren bir "site" de mevcuttu. Aynı günlerde bir öğrencim bana yeni aldığı *laptop* ile hava atıyordu. Söylediğine göre İnternet aracılığıyla dilediği ülkeye "gidebiliyormuş." Ona göre durum şu cümle ile ifade edilecek kadar açıktı: "Hiç yerinden kıpırdamadan seyahat, farklı kültürlerle ilgili bir sürü bilgiyi yorulmaksızın elde etmek... Fena mı?" "İyi de" dedim, "seyahat etmenin o kendine has heyecanını ve hatta yorgunluğunu aramaz mı insan?" Türkiye'ye döndüğümde İnternet fırtınasının çoktan ortalığı kasıp kavurmaya başladığını gördüm. Bir meslekdaşım çalıştığım okulun "*web-s/re*"nın görsel bir anlatımla hazırlanabileceğini, bu "siteye" gelenlerin, sanki temsil edilen gerçek mekâna gelmiş gibi bir kapıdan içeri girebileceklerini, sonra diledikleri "mekânlarda" dolaşabileceklerini, bunu yapmanın mümkün olduğunu bana anlattı. Tecrübelerimiz bize gösteriyor ki, bir şeyin yapılabilmesi, o şeyin mutlaka yapılacağı anlamına geliyor çağımızda. Bu yeni deneyimler ve yeni

hayaller karşısında sorulması gereken önemli bir soru şu: iletişim teknolojilerinin en son harikaları neden mekânsal metaforlarla çıkıyor karşımıza? Bilgisayarımızın başından ayrılmadığımız halde neden metaforik bir yolculuğa çıkıyoruz ve neden bir başka yerde *olmuş gibi yapıyoruz!*

Orada olmadan orada olmak... Ama neden? Bu işte bir yanlışlık var ama nerede? *Sanal (virtual)* mekânlara "orası," yani gerçek bir mekân muamelesi yapmakta mı, yoksa felsefeyle yaşıt "olmak" meselesini cyber evrende bu kadar kolay geçiştirivermekte mi? Bugüne kadar mekân üzerine yazanlar son bir kaç yıldır yaşanan mekân enflasyonu için ne derlerdi acaba? Mesela Gaston Bachelard "cybertavanarası" ya da "cyber-yuva" için nasıl bir poetika tasarlardı? Ya da cybermekân'ın fenomenolojisi diye bir bölüm ekler miydi Mekânın Poetikası adlı fenomenal yapıtına?¹ Her ne kadar bütün bu sorular hitabet kokuyorsa da, işin özünde ciddi bir varlıkbilimsel (*ontological*) sorunsal yattığı anlaşılmalıdır. Acaba 21. yüzyılın kapıya dayandığı bu zamanlarda "olmak" ya da "gitmek" anlam mı değiştiriyor?

Belki de "gitmek" ya da "orada olmak" kavramları felsefenin bize çok eskilerde, antik Yunan'da öğrettiği bir noktaya geri dönüyor. Belki de tekno-uzayın yeni tanrılarının, yani büyük bilgisayar sistemlerinin (Satürn, Titan, Hermes, Hera, Pallas), Antik Yunan'ın ölümsüzleriyle adaş olmaları bir tesadüf değil. İnternet'de "sörf yapan" çağdaş birey kendi varoluşunu sadece üzerine bindiği sörf ile

* Yrd. Doç. Dr.
Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

tanımlıyor. Sanal uzayın dayanılmaz hafifliğinde Marshall McLuhan'ın bütün elektronik medya için söylediği bir konumda buluyor kendisini: *Ben eski bednim*. Tanrıların olası kıldığı tekno-uzamda meleklerden bile bir gömlek yukarıda bu birey: Bedensiz varlığı ile aynı anda birden fazla yerde varolabiliyor çünkü. Tek tek her mekânın ve aynı zamanda *bütün mekânların* ortak özelliklerini saptamak için tasarlanmış olan aritmetik ve geometriyi ilköğreten Antik Yunan filozofları da mekânın ve zamanın önemsizleştiği bir zihinsel model tasavvur ediyorlardı. Bu tasavvurda "bilmek" belirli bir mekâna tıksıp kalmamak, belirli yerlerin ve belirli insanların sınırlılıklarını aşmak demektir. Tefekkür ise saf kuramların, ideaların, özlerin peşinde koşuştururken bulunduğu yeri terk etme edimi sayılıyordu. Antik Yunan'da filozoflar böyle bir yolculuğun ancak ölüm-süzlere has olduğunu ve onlar için mutluluğun kapılarını açacağını düşünüyorlardı. Açılan kapılar ise tek bir yere çıkıyordu: neşeli bir tasasızlık (*makarios*)³. Bu şiirsel bir terkediş kuşkusuz. Radyodaki DJ, "eğer bir bilgisayar modeminiz varsa siz de coğrafi engelleri aşabilirsiniz" dediğinde akla gelen "aşmak" nasıl bir terkediş içeriyor acaba?

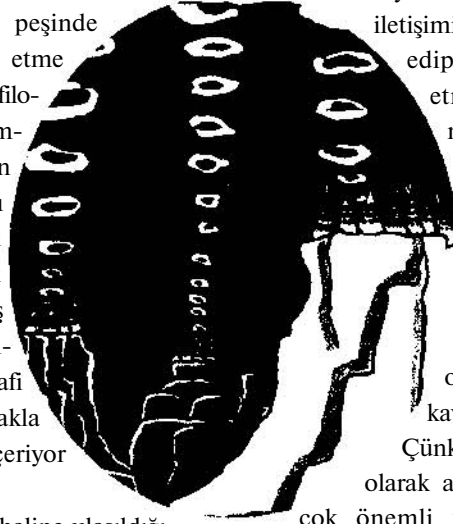
Bu ikinci tür terkedişte *makarios* haline ulaşıldığı çok şüpheli. Bilgisayarla ve özellikle Internet'le haşır neşir olan herkes adeta sörfün o kendine has dengesizliği, o kaygan hareketliliği ve insanı o hep iki ara bir derede tutan belirsizliği ile (sulara gömülme veya dengeli bir şekilde sörf yapmak) *neşeli bir tasasızlıktan* çok gergin bir dikkat hali içindeler. Bu halin nedeni, teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin, sık sık ortaya çıkması mukadder olan teknik yetersizlikler ve aksaklıklar değil yalnızca. Daha derinlerde şekillenen bir başka fenomen: bilgisayarların başat olduğu yeni bir *tekno-uzamsal yaşam örgütlenmesi*. Bu örgütlenmeyi tek tek bireylerin deneyimlerinden çok genel bir yönelim, global düzeyde yeni bir felsefi kavrayış olarak ele almak lâzım. Eskiden beri kıyasıya eleştirilen modern epistemolojiler şimdi şöminenin yanında unutulmuş muhtar gibiler: Yumuşuyor, formlarını kaybediyor, bazen de eriyip gidiyorlar. Sık sık birileri çıkıp aşkınlık ve derinlik diye bir şeyin

kalmadığını, yiten modern felsefi anlamların yerini süregiden hızlı, işlevsel ve bir o kadar da yüzeysel bir iletişimin aldığını söylüyor.⁴ Bu yeni iletişimin mecrası yüzyüze söylenmiş sözcükler değil: ekran ve ağ (network). Endüstri toplumunun prototipi "çalışan insan," endüstri sonrası toplumlarının ekran karşısına çivilenmiş ve bir elektronik ağına parçası haline gelmiş insana terk ediyor yerini. İletişimin içeriği de herhangi bir önem arzetmiyor. Internet'de hergün yüzlerce doğup yokolan tartışma gruplarının sayısı artık onbinlerle ifade ediliyor. Nicelin nitele dönüştüğü bu *çokluk ortamında* hangi derinlikten söz edebiliriz?

Bu yeni tekno-uzamsal yaşam örgütlenmesinde iletişimin hızından ve yüzeyselliğinden söz edip, mekânın geçirdiği evrimden söz etmemek büyük hata olurdu. Çünkü mekânın niteliği büyük oranda kurulan iletişimi ve daha önemlisi, iletişim kuran bireylerin varoluşlarını belirliyor. Mekânın ve mekansal yer değiştirmenin varoluşla ilişkisini irdelerken gerçek yer değiştirmeyi ölçüt alamayız. İkisi arasında ciddi bir fark olduğunu görebiliyoruz ama bu farkı kavramsallaştırmak o kadar kolay değil.

Çünkü sanal mekânların gerçek mekânlar olarak algılanması ve söylemselleştirilmesi iki çok önemli fenomenle ilgili: Öncelikle sıradan yaklaşımların adeta bir konuşma kolaylığı olarak "sanal varoluş" kısaca "varoluş" olarak dile getirmeleri söz konusu. Bunun örnekleri bu yazının girişinde mevcut—orada olmadan orada olmak... İkincisi, konuşma alışkanlıklarını da kapsayan ve belirleyen daha genel bir fenomen: dünyanın giderek bir enformasyon kaynağı, işlevsel (functional) ve işlemsel (operational) bir veri tabanı olarak kavranmaya başlanması. Bu söylem ve kavrayış içinde temel mekansal gerçek "dügümsellik" diyebileceğimiz bir özel duruma dönüşüyor.

"Dügümsellik" terimi ile kastettiğim, yapısal olarak birbiriyle ilişkisi öngörülmeyle tek tek telekomünikasyon düğümlerinin ya da teledistribüsyon kutuplarının sanal bir jeomorfoloji oluşturması. Bu oluşum, Paul Virilio'nun deyişle *merkezi* olanla açık bir zıtlık içinde ve merkez-çevre fikrinin belirlediği hiyerarşik toplumsal örgütlenmeyi "sınırsız çevre" (boundless periphery)

fikriyle sarsıyor.⁵ Çünkü her sistemin en vazgeçilmez unsuru olan sınırlar, beriyi öteden, içeriği dışarıdan, astı üstten ayıran *iktidarın morfolojik ifadesinden* başka birşey değildir. Bu anlamda, ister ulusal olsun ister sınıfsal, sınırların bir anlam ifade etmemeye başladığını söylemek, iktidarın bir anlam ifade etmediğini söylemeye kadar varabilir.

Sanal mekanların ortak özelliğinin sınır fikrinin yerle bir edilmesiyle birlikte, tarihsel olarak oluşmuş pek çok ayırımın ve bu ayırımlara ait meşruiyetlerin kuşkuyla karşılanır olması diyebiliriz. Mekân bilindiği tanımıyla ortadan kaybolurken, daha doğrusu, önlenemez bir hızla genişleşip her yeri kapsar hale gelirken varlığın, insan varoluşunun, gerilediğini, adeta tarihi bir savaşta yenik düşüp elde kalan son bir kaç kaleyi de terk ettiğini söyleyebiliriz.

Varlığın mekan⁶ karşısında "geri çekilişini" anlatmak için bir karşılaştırma yapabiliriz. Bu anlamda yeni teknolojinin sanal mekanı ile şiirselliğin sanal mekânı karşılaştırmak uygun olacaktır. Öncelikle düğümleşmiş mekansallığın burası ve orası (berisi ve ötesi) kavramlarına ne kattığına bakalım.

Global ağın her düğümünde oturan birey dikkate alındığında, burası ve orası karşıtlığının keskinleştiğini görmek çok zor değil. Bedeninden kurtulmuş tekno-ben için tekno-uzamın her bölgesi "orası"dır —bitişik oda bile. Bu birey için her mesafe hem çok uzak hem çok yakın, her yer hem burası hem orası, herkes ötekidir. Bu evrende bireyin söyledikleri kendi gibi olan herkesin (her yerde ve hiçbir yerde olan ötekilerin) söyledikleriyle eş değer olacağından herhangi bir meşruiyet gerektirmeyecektir—herkes her istediğini söyleyebilir, meşruiyet tüm düğümler arasında eşit olarak paylaştırılmış ve alaycı bir dille adına *netiquette* denen yüzeysel bir ahlaklılığa indirgenmiştir. Söze tanınan bu sınırsız olanak, onun erişilebilirliğini radikal bir biçimde arttırırken, ağın genel söylemsel ekonomisi içinde değerini inanılmaz ölçülerde azaltacaktır.

Ağda "konuşan" öznenin erişilebilirliği durumu Henri

Michaux'un sözünü ettiği, mekanın cendereye soktuğu bireyin dramından ne kadar farklı! Şöyle yazıyor Michaux, varoluşunun peşinde koşan şair için: "Koca bir dünya onu hâlâ duyuyordu, ama o artık kendisi değildi, ancak ve yalnızca bir sest, daha yüzyıllarca sürüklenip gidecek, ama bütünüyle sönmeye yazgılı, hiç varılmamış gibi."⁷ Cehennemi bir dünyada yankılanıp duran ve kaybolmaya yazgılı ses imgesi, mekânla bütünleştiğini, varlığının moleküllerine ayrılıp içinde varolduğu boşluğun her noktasıyla özdeşleştiğini düşünen psikotiğin, ya da düşmanlarından gizlenebilmek için ustaca renk ve desen değiştirerek alalanan bukalemunu andırıyor. Belki aynı "koca dünya" bedensiz tekno-ben'in sesini de dinliyor, hatta şimdiye kadar kimsenin öngörmediği etkililikte duyuluyor bu ses. Ancak tekno-ben'in kaderi şiirsel öznenin (ya da psikastenik hastanın) kaderinden çok farklı. Çünkü şiirin öznesi mekânla özdeşleşmeyi bir varoluş problemi olarak tanımlıyor. İçerisinin (benliğin) dışarı (dünya) ile geçişkenliği, şiirsel öznenin kendi sesini varoluşun içinde bulunduğu — kötülüklerle dolu— dünya ile girilen ahlaki hesaplaşma sonucu bir suçlunun yakarışına dönüştürüyor. Bunun nedeni içeridelik ve dışandallığın bir varlık ve hiçlik sorunu olarak görülmesi ve sarkacın ikisi arasındaki her salınışının acı vermesidir. Bachelard cehennem boşlukta yankılanan sesi "var olmaktan suçlu bir varlığın," yalnızca sese indirgenmiş, kendi bütünlüğünü arayan bir ruhun sesi olarak yorumluyor.⁹ Acının kaynağı varlık ve hiçlik arasındaki keskin zıtlık, Bachelard'ın "geometrik" adını verdiği araçsal bir metafiziğin ürünüdür: Filozof dışarı ve içeriği söz konusu olduğunda, varlığı ve varlık-olmayı düşünür. En derin metafizik böylelikle, örtük bir geometrinin içinde, düşünceyi —istese de istemesek de— mekânsallaştıran bir geometrinin içinde kök salmış olur.¹⁰ Mekânla özdeşleşen bir başka şairin sesine kulak verelim:

Kendi varlığımın hücresi
şaşkınlıkla dolduruyor

Gizimin kireç badanalı duvarını
(Pierre-Jean Jouve. *Les Noces**)

Bir başka örnek: Varlık kendini
bulmak için bu kez de Blanchot'nun

dilinde mekanla özdeşleşiyor: "Gecelerin en karanlık olanına dalmış bu odada herşeyi biliyordum, içine girmiştim onun, onu içimde taşıyordum, yaşıyordum onu..."¹² Örnekler daha da çoğaltılabilir. Tüm bu örneklerin ortak noktası, varlığı dışı açılma probleminde kurtarmak, onu güçlü (yani, var) kılabilmek için Bachelard'ın terminolojisi ile "geometrik" sayılabilecek bir metafizikten ve bu metafiziğin katı mekansal kategorilerinden (iç-dış; berisi-ötesi; vs) kurtarmaktır.

Şiirsel mekansallığın belli bir bölgesinin Bachelard'cı yorumuna katılsak da katılmasak da geriye dönüp teknolojinin sanal mekan anlayışına baktığımızda karşılaştığımız tablo ilginç sonuçlara varmamıza yol açıyor. Herşeyden önce kabul edilmesi gereken şey, bugün düğümselliğin bize altın tepşilerde sunduğu "sanallik" denilen şeyin çağdaş şiirde (ve genelde şiirde) zaten mevcut olduğudur. Ama iki çok önemli farkla: Birincisi, teknolojik gelişmelerin bize sunduğu sanallığın şiirsel sanallıkla karşılaştırıldığında imgelemsel değil gerçek olması... Diğer bir deyişle, orada olmadan orada olduğumuzda, gerçekten *orada olmuş* gibi oluyoruz. Burada söz konusu olan "olmanın", daha doğrusu "varolmanın" geçirdiği evrim. İkinci önemli fark, şiirsel/imgelemsel sanal mekandan bahsettiğinde bir varoluş problemi ortaya koyarken, teknolojik/gerçek sanalın ortaya koyabildiği tek problem işlemsel bir faydacılık. Varoluşun peşinde koşan şair yerini her an herkesle kesintisiz iletişim kurmak isteyen, bu isteğini de giderek zayıflayan bir sesle gerçekleştiren bir bireye terk ediyor.

Umutsuzluk? Hayır. Düğümselliğin belirlediği uzayda çıktığımız ve çıktığımızı sandığımız yolculukların çok da "yeni" olduğunu düşünmüyorum. Belki eski yolculuklarda olmayan kocaman bir özgür olma yanılsaması

taşıyoruz yanımızda. Ve belki de nereye gidersek giderlim, Zerdüşt'ün buyurduğu gibi, son tahlilde kendimiz çıkıyor karşımıza, zaten kendimize ait olmayan hiçbir şeyi deneyimlemeyeceğimiz gerçeği çıkıyor. ^ O halde, yola devam!

Nisan 1997, Ankara.

NOTLAR

- 1) Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, Çev. Aykut Derman (İstanbul: Kesit, 1996).
- 2) Marshall ve Eric McLuhan, *Laws of Media: The New Science* (Toronto: University of Toronto Press, 1988) s. 72.
- 3) Michael Heim, *Electric Language: A Philosophical Study of Word Processing* (New Haven: Yale University Press, 1987) s. 21
- 4) Jean Baudrillard, *The Ecstasy of Communication* (New York: Semiotext(e), 1988) s. 12.
- 5) Paul Virilio, *The Lost Dimension* (New York: Semiotext(e), 1991) s. 120.
- 6) "Mekân" (space) pek çok kişi tarafından "yer" (place) kavramı ile karıştırılıyor. Bu yanlış anlamının bir boyutu da, "zaman" kavramının -çok soyut olduğu gerekçeyle- sözde somut olan mekâna kıyasla anlaşılmasının daha zor olduğunun düşünülmesi. "Mekân"ı "yer"den ayırabilmek için onu şeylerden arındırmamız gerekli. Şeyler, yani mekânı dolduran nesnelere, atıldığında elimizde zaman kadar soyut bir boyut olan mekân kalır. Yer ise, ancak somut nesnelere koordinatlandırılmış bir yaşam bölgesini anlatır. İşte bizler de dahil olmak üzere dünyada varolan tüm varlıkların, bu varlıkların buldukları yer, örneğin, içinde yazı yazdığım bu oda da dahil olmak üzere olabirliklerinin bir koşuludur mekân.
- 7) Aktaran Bachelard, a.g.e., s. 230.
- 8) Caillois, Roger, "Mimicry and Legendary Psychashenia", October 31 (1984) s. 17-32.
- 9) a.g.e., s. 231.
- 10) a.g.e., s. 225-226.
- 11) Aktaran Bachelard, a.g.e., s. 240.
- 12) Aktaran Bachelard, a.g.e., s. 241.
- 13) Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra* (Harmondsworth: Penguin, 1971) s. 173.

